

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 68 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3857>

Volume: 12 Issue: 68 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

NASIR- HÜSREV'İN SEFERNAMESİNDE ADI GEÇEN ANADOLU KENTLERİ VE ANLATILAN ÖZELLİKLERİ*

THE ANATOLIAN CITIES AND THEIR CHARACTERISTICS MENTIONED IN THE SEFÂRÂTNAMÉ (THE
BOOK OF JOURNEYS) OF NASIR-I HUSREV

İrfan YILDIZ**

Öz

İranlı seyyah, şair Nasır-ı Hüsrev XI. yüzyılda yaşamıştır. Önceleri Fatımi egemenliğindeki Mısır'da yaşar. Daha sonra buradan kaçarak Bağdat'a gider ve Abbasi halifesinin emrine girer, onun veziri olur. Tam adı Ebû - Muineddin Nâsır-ı Hüsrev-i Kubâdyâniyy-ül Mervzi'dir. 394/1003 yılında doğduğu rivayet edilir. Horasanlıdır, Belh doğumludur. Nâsır-ı Hüsrev seyyahatine 43 yaşında başlamıştır. 437/1045 yılında gördüğü rüyadan etkilenerek hacca gitmeye karar vermiştir. Hicri 437 Cemaziyülâhırında, milladi 1045 yılında Cüzcan'dan hareket ederek Merv'e gitmiş oradan memuriyetten ayrılmıştır. Seferi yedi yıl sürmüştür. Kendi hesabına göre iki bin iki yüz yirmi fersahlık yol almıştır. 444/1052 yılında Yemgan'a varınca seferini tamamlamıştır. 481/1088'de öldüğü rivayet edilmektedir. Seferine Merv'den başlamıştır. Bargiri (Muradiye)'den Anadolu topraklarına geçmiştir. Fırat Nehri'ni aşarak Anadolu topraklarını terk ederek bugün Suriye topraklarında kalan Menbic'e varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Merv, Nasır-ı Hüsrev, Amid, Mervaniler.

Abstract

Nasir-i Husrev, an Iranian traveler, a poet, lived in XI. century. He, at first, lived in Egypt under Fatimid rule. He then, escaped to Baghdad and entered the Abbasid caliph's order, becoming his vizier. His full name was Abu-Muineddin Nasir-i Husrev-i Kubadanyany-ul-Mervzi. It is narrated that he was born in Balkh city in Khorasan in 394/1003. Nasir-i Husrev began his journey at the age of 43 after affecting by his dream he had decided to go to pilgrimage. He started his journey in 437 (hijri calendar) on Jumada al-Thani (the sixth month of Islamic calendar) / 1045 from Cuzcan city through Merv city where he resigned from his civil service. His journey lasted seven years. According to his own calculation, he got two thousand two hundred and twenty (2220) parasang (leagues) took his way. When he arrived in Yemgan in 444/1052, he completed his journey. It is rumored that he died in 481/1088. He started his journey from Merv city. He passed from Bargiri city (Muradiye) to Anatolia. Euphrates River, left Anatolia and, he arrived to Menbic city which remains in Syria's present territory.

Keywords: Anatolia, Merv, Nasir-i Husrev, Amid, Marwanids.

* Bu makale 13-15 Ekim 2016 yılında Konya'da düzenlenen *Türk İslam Dünyası'nda Seyyahlar ve Seyahatnameleri Sempozyumunda* sunulmuş olup tam metni yayınlanmamıştır.

** Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim İş Eğitimi, irfanyildiz21@gmail.com

Giriş

Nasır-ı Hüsrev'in XI. Yüzyılda yaptığı seferde kaleme aldığı ve Sefername adını verdiği kaynak, daha sonra Türkçeye tercüme edilmiştir. Sefername'de geçen Anadolu şehirleri bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışma hazırlanırken Nasır-ı Hüsrev tarafından yazılan ve Abdülvehap Tarzi tarafından 1950 yılında Türkçeye çevrilen kaynaktan yararlanılmıştır (Nasır-ı Hüsrevi, 1950, 1vd.). Bunun yanında *Sefername*'de adı geçen şehirlerle ilgili diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır. İbn'ül Ezrak tarafından kaleme alınan ve M. Emin Bozarslan tarafında 1975 yılında Türkçeye tercüme edilen *Mervani Kürtleri Tarihi* (İbn'ül Ezrak, 1990, 1vd.) adlı eser ile Adnan Çevik tarafından 2002 yılında hazırlanan *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi* (Çevik, 2002, 160-61) adlı tez de yararlandığımız diğer kaynaklardır. Çalışma kapsamında Anadolu şehirlerinin Sefername'de anlatılan özellikleri incelenmiş, özellikle bu şehirlerdeki kültür varlıkları ve bu şehirlerin günümüzdeki yeri ve durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Nasır-ı Hüsrev, Sefernamesin'de Rebiülevvelin on dördünde Tebriz'den hareket edip Merend yoluyla ve Emîr Vehsudan'ın askeriyle Hoy'a vardığını. Hoydan Bargiri'ye¹ bir elçiyle gittiğini, Hoy'dan Bargiri'ye otuz fersahlık yol olduğunu ve Cemaziyelevvelin on ikinci günü Bargiri'ye vardığını belirtmektedir. Oradan da Van ve Vestan'a² ulaştığını, oranın çarşısında koyun eti sattıkları gibi domuz eti de sattıklarını, kadınların ve erkeklerin dükkânlarda oturup, çekinmeden şarap içtiklerini dile getirmektedir. Nasır-ı Hüsrev'in Van ve Vestan'ı ziyaret ettiği zamanda bu yerleşim yerleri Ermeni Krallığı'nın egemenliği altındadır. Van'dan yola çıkıp, Cemaziyelevvelin on sekizinde Ahlat şehrine vardığını, Ahlat'ın, Müslümanlarla Ermenilerin sınır şehri olduğunu ve Bargiri'den Ahlat'a kadar mesafenin on dokuz fersah olduğunu yazmaktadır. Nasır-ı Hüsrev Van'dan Ahlat'a geçerken hangi yolu kullandığını belirtmemektedir. Tatvan üzerinde mi yoksa Bargiri üzerinde mi Ahlat'a ulaştığını yazmamıştır. Ancak Bargiri ve Ahlat arasındaki yol mesafesini verdiğiinden Van'dan tekrar Bargiri'ye döndüğünü ve Bargiri üzerinde Ahlat'a devam ettiğini tahmin ediyoruz. Nasır-ı Hüsrev Ahlat hakkında şu bilgileri vermektedir; "*oranın bir emîri vardı, ona Nasr-üd devle³ derlerdi. Yaşı yüzü geçindi. Birçok oğulları vardı. Her birine bir il vermişti. Ahlat şehrinde üç dille konuşuyorlardı: Arapça, Frasca, Ermenice. Sanırım ki bu sebepten o şehre Ahlat adını takmışlar. Orada akçe ile alışveriş ediliyordu. Okkaları üç yüz dirhemdi*". Hüsrev Ahlat'ın Mervani Devleti'nin⁴ egemenliğinde olduğunu ve kendisinin Mervani hükümdarı Nasruddevle'nin iktidarı döneminde Ahlatı ziyaret ettiğini, hükümdarın yüz yaşını aştığını çevredeki illerin yöneticisinin bu hükümdarın çocuklarında olduğu ayrıca Ahlat'a konuşulan dilleri belirterek orada yaşayan halklar hakkında da bilgi vermektedir.

Seyyah, Cemazelulânın yirminci günü Ahlat'tan yolla çıkıp bir kervansarayaya vardığını, oranın kışının pek müthiş olduğunu, çok dehşetli kar olduğunu, halkın karda, tipide yolu bulup şehre varabilmesi için şehrin önündeki ovaya yol boyunca bir miktar kazık çakıldığını belirtmiştir. Seyyahın özelliklerini anlattığı bölge Bitlis ile Tatvan arasındaki Rahva olarak adlandırılan bölgedir. Bu bölgede kışlar sert ve karlı geçmekte ve zaman zaman tipi olmaktadır. Seyahatnamede adı geçen kervansarayda El Aman Hanı olarak bilinen Rahva'daki kervansaray olmalıdır (Foto:1). Rahva'dan Bitlis şehrine vardığını, bu şehrin bir dere içine kurulduğunu, oradan bal aldıklarını ve kendilerine satılan balın hesaba göre yüz batmanın bir dinar tuttuğunu ifade etmektedir. Bitlis şehrinde bir yılda üç yüz, dört yüz tulum bal üreten kişiler olduğunu belirtir. Bitlis'ten bir kaleye vardıklarını ve o kaleye de, Kıf-Unzur⁵, yani "dur da bak" dediklerini, oradan

¹ Sefername'de Berkeri ismi geçiyor ancak bu yerleşim yerinin Ortaçağ İslam kaynaklarındaki ismi Bargiri'dir. Bargiri günümüzde Van'ın Muradiye ilçesidir. Bargiri isminin Berkeri olarak kaynaktan geçmesinin sebebi çeviri hatası olabilir. (Bkz. Nasır-ı Hüsrev, 1950, 10; Sezen, 2006, 64; Kılıç, 1997, 419).

² Vestan; Van Gevaş ilçesinin eski adıdır (Bkz. Sezen, 2006, 194)

³ Nasruddevle 53 yıl hükümdarlık yaparak Mervani devletinin en uzun süre tahta kalan emiridir. Nasruddevle unvanı olup adı Ebu Nasr Ahmed'tir. H.401/M.1011 yılında hükümdar olmuştur. H. 29 Şevval 453 /M.1062 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Meyyâfârkin'e (Silvan'a) gömülmüştür. Hükümdarlığı döneminde birçok eser inşa etmiş ve Nasırıye şehrini kurmuştur. Nasruddevle'nin Amid ve Meyyâfârkin surları üzerinde günümüze ulaşan birçok kitabesi bulunmaktadır (Bkz. İbn'ül Ezrak, 1990, 107-166; Ripper, 2012, 69).

⁴ Mervani Devleti Harbuht'lu Kürtlerden Ebu Abdullah Hüseyin Bad bin Dostik tarafından kurulmuştur. Bad bin Dostik Hicri 374, (milladi 985) yılının Rebiülahir ayında Meyyafarkin'e girerek şehri teslim aldı ve burayı başkent yaparak Mervani Devleti'nin temelini atmış oldu. Onun ölümü üzerine devletin başına yine Harbuht'lu Kürtlerden olan yeğeni Ebu Ali bin Mervan geçti. Yaklaşık yüz on yıl egemenliği devam eden Mervani Devleti H.487/M.1094 yılında son Mervani hükümdarı Nâsıruddevle Mansur Cezire'de ölünce egemenliği sona erdi. Mervanoğulları Devleti'nin egemenliğine Büyük Selçuklu Devleti son vermiştir. Mervani Devleti, Mayyafarkin başkent olmak üzere Bargiri, Erciş, Menazgird, Ahlat, Bitlis, Erzen, Tanza, Siird, Hasankeyf, Rabad, Cezire, Mardin, Musul'da hüküm sürmüşlerdir (Bkz. İbn'ül Ezrak, 1990, 69-217).

⁵ Adnan Çevik Kala'atül Kıf Unzur için şu bilgileri vermektedir; "*Kal'atül Kıf Unzur; Arapça, dur ve bak anlamına gelmektedir. Bu ortaçağ kalesi Bitlis Erzen yolu üzerinde bu gün Siirt'in Baykan ilçesinin 8 km batısında yol üzerinde bulunan Veysel Karani Türbesi ile Bitlis arasında yer*

da geçtikten sonra bir yere vardığını orada bir mescit olduğunu, bu mescidin Üveys-i Kareni, tarafından yapıldığını rivayet edildiğini ileri sürmektedir (Foto:2). Seyyahın anlattığı Üveys-i Kareni adlı yerleşim yeri bugünkü Siirt'in Baykan İlçesinin Veysel Karani Beldesi'dir. Orada Veysel Karani'nin Türbesi ve bir mescid mevcuttur (Boran, 2009, 89-94). Nasır-ı Hüsrev, Veysel Karani'de dağlarda dolaşan ve Selvi ağacı gibi uzun dallar kesen adamlar gördüğünü, bu adamlara bu dalları ne yapıyorsunuz? dediğini ve onlarında bu sapanın bir ucunu ateşe soktuklarını, öbür ucundan katran damladığını ve bütün katranı bir kuyuya topladıklarını, sonra katranı o kuyudan çıkarıp, kaplara doldurduklarını ve her tarafa götürdüklerini söylediklerini anlatmaktadır. Seyyah, Ahlat'tan sonra anılan ve Sefernamede kısaca anlatılan memleketlerin, hepsinin Meyyâfârkîn⁶ iline yani Mervani Devleti'ne tâbi memleketler olduğunu belirtmektedir.

Nasır-ı Hüsrev Veysel Karani'den Erzen⁷ şehrine vardığını, Erzen'in mamur, güzel bir şehir olduğunu, akarsuları, bahçeleri, ağaçları, güzel çarşıları olduğunu belirtmektedir. Orada Farsların Azer ayında iki yüz batman üzümü bir dinara satıklarını, bu üzüme Ermanuş üzümü dediklerini belirtmektedir (Foto:3). Seyyah Erzen'den Meyyâfârkîn'e⁸ gitmiştir. Ahlat'tan Meyyâfârkîn'e kadar yirmi sekiz fersahlık yol olduğunu, Belh'ten Meyyâfârkîn'e geldiği yolla, tam beş yüz elli iki fersah olduğunu anlatmaktadır. Meyyâfârkîn'e vardığı gün dört yüz otuz sekiz Cemazelulâsı'nın yirmi altıncı Cuma günü olduğunu, O vakit henüz ağaçların yapraklarının yeşil olduğunu belirtmektedir. Şehre ak taştan büyük bir kale yapıldığını, kalenin her taşının beş yüz batman ağırlığında olduğunu, her elli arşınlık yere yine ak taşlardan bir büyük burç kurulduğunu anlatmaktadır (Foto:4). Hüsrev "bütün kale bedenlerinin üstüne öyle mazgallar yapmışlardı ki görsen ustasının elinden daha bugün çıkmış dersin" şeklindeki tarifıyla kalede yapılan mazgalları tarif etmektedir. Şehrin batı tarafında bir kapısı olduğunu, kapının konması için taş kemerle büyük bir oyuk açıldığını ve oraya üstünde hiçbir tahta parçası olmayan demir bir kapı konulduğunu belirtmiştir (Foto:5). Nasır-ı Hüsrev Sefernamesi'nde Meyyâfârkîn'deki cami hakkında da bilgi vermiştir. Oranın bir camisi var ki anlatmaya kalksam uzun sürer şeklindeki tarifıyla caminin ne kadar görkemli bir yapı olduğunu anlatmak istemiştir. O mescide bir abdesthane yapmışlar ki ön tarafta kırk hücre olduğunu, iki büyük ırmağın o abdesthanelere aktığını, bu ırmaklardan birinin kullanılmak için, diğerinin yeraltından aktığını ve pisliği götürmede, çukurları temizlemede kullanıldığını ifade etmiştir. Şehrin dış kısmında kervansaraylar, çarşılar, hamamlar ve bir başka cami daha olduğunu, bu camide cuma namazı kılındığını dile getirmektedir. Şehrin şimal (kuzey) tarafında Muhaddese denen bir başka sur olduğunu ve orasının da çarşısıyla, ulu camisiyle, çeşit çeşit hamamları ve bütün gerekli şeyleriyle bir şehir olduğunu belirtmektedir. Bu şehirden Ulu Camii günümüze ulaşmıştır. İlin sultanını "hutbede El-Emir-ül a'zam izz-ül İslâm Sa'düddin Nasr-üd devleti ve şeref-ül mille Ebu-Nasr Ahmed" şeklinde övüldüğünü ve bu zatın yüz yaşında olduğunu anlatmaktadır. Oranın okkasını dört yüz seksen dirhem olduğunu belirtmektedir. Meyyafarkin emiri Ebu-Nasr Ahmed'in Meyyâfârkîn'e dört fersahlık yerde bir şehir yaptırdığını ve bu şehre Nasriyye⁹ adını verdiğini ifade etmektedir.

alır. Adı ilk kez Makdisi'nin Amid-Ahlat güzergahını anlattığı yollar bahsinde geçer. Kıf Unzur, İbn Şeddâd'ın Diyâr-ı Bekr kalelerine ait listesinde de geçmektedir" (Çevik, 2002, 160-61). Kıf Unzur Kalesi günümüzde Bitlis ile Baykan arasında bulunan harabe bir yerleşim yeridir. Burada kale ve han kalıntısı bulunmaktadır.

⁶ Sefername'nin çevirisini yapan Abdulvahap Tarzi Silvan'ın ilçesinin eski ismi olan Meyyâfârkîn adını Meyafarıkyın olarak çevirmiştir. Ancak kaynaklarda Meyyâfârkîn veya Meyyâfârikîn ismi geçmektedir. Bu yazım farkı çeviri hatasından kaynaklanmış olmalıdır (Bkz., Nasır- Hüsrev, 1990, 11 vd.; Sezen, 2006, 365; Çevik, 2002, 84;İbn'ül Ezrak, 1990, 69 vd.).

⁷ Şehre, Süryaniler Arzon, Romalılar Arzan, Ermeniler Arzın adını vermişlerdir. Erzen günümüzde Siirt ilinin Kurtalan ilçesinin Yunuslar Köyü sınırlarında kalan terk edilmiş bir yerleşim yeridir. İbn Şeddâd Diyâr-ı Bekr'in dört büyük şehri arasında Erzen'de saymaktadır. Amid'den sonra Diyâr-ı Bekr'in en eski ikinci büyük yerleşimidir. İbn Hurdazbih ve Kudâme de Erzen'i Meyyâfârkîn-Bitlis yolu üzerinde Meyyâfârkîn'in 7 fersah doğusunda Ermeniye bölgesi hududunda bir şehir olarak tarif etmektedirler. Makdisi Erzen'i aynı güzergah üzerinde, Meyyâfârkîn ile Mescid-i Üveys arasında ikisine de birer merhale uzaklıkta olarak tarif etmektedir (Bkz., Çevik, 2002, 114-116). Mervanilerin önemli şehirlerinden olan Erzen, Nasır-ı Hüsrev'in şehri ziyaret ettiği tarihte Mervani valisi Ebu Kasım tarafından idare edilmekteydi. Başkent Meyyâfârkîn'den sonra Mervani Devleti'nin en önemli şehri olan Erzen'e Mervanoğullarının bir çok emiri gömülmüştür (Bkz., Çevik, 2002, 118;).

⁸ Amid'in (Diyarbakır'ın) 84 km kuzeydoğusunda, Batman Çayı'nın kollarından Farkin Suyu'nun kenarında yer alan ve günümüzde Diyarbakır iline bağlı bir ilçe merkezi olarak Silvan adıyla bilinen yerleşim yeridir. Meyyâfârkîn Diyâr-ı Bekr bölgesinin Amid'den sonra ikinci büyük şehridir. İran, Azerbaycan ve Kafkaslardan gelip güney bölgesine Suriye ve Irak'a devam eden tarihi kervan yolunun üzerindeki konumu ile Ortaçağ İslam kaynaklarında bölgenin en meşhur şehri olarak gösterilmektedir (Bkz., Çevik, 2002, s. 85). Nasır-ı Hüsrev'in ziyareti zamanında Meyyâfârkîn Mervani Devleti'nin başkentidir.

⁹ Nasriye Nasruddevle tarafından kurulan yazlık bir şehirdir. Mervani hükümdarları ilkbaharı Nasriye'de geçirirlerdir. Nasriye'de Nasruddevle tarafından ırmak kenarında güzel bir köşk, çarşılar, evler, hamamlar yapılmıştır (İbn'ül Ezrak, 2002, 140-141). 2018 yılında Diyarbakır İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimari ve Sanat Eserlerinin tespiti projesi kapsamında Silvan ilçesinde yaptığımız yüzey araştırmasında Nasruddevle'nin Nasriye şehrine giderken kullandığı yol güzergahını ve Nasriye şehrini tespit ettik.

Nasır-ı Hüsrev Amid'den Meyyâfârkîn'e dokuz fersah olduğunu, eski Dey ayının altıncı günü Amid'e geldiğini, şehrin, yekpare bir kayanın üstüne kurulduğunu, uzunluğunun iki bin adım, enliliğinin de aynı olduğunu dile getirmektedir. Nasır-ı Hüsrev Amid hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Çevresine kara taştan bir kale duvarı yapılmıştır. Yüz batmandan bin batman, hatta daha da ağır koca taşları o kadar muntazam kesmişlerdi ki kireç ve harç koymaksızın bu taşları birbiri üstüne istif etmek suretiyle kaleyi yapmışlardı. Hisarın yüksekliği yirmi, enliliği on kulaçtır. Her yüz arşında, yarım dairesi seksen arşın tutan bir burç yapılmıştır, mazgalı da aynı taştandır. Şehrin içinden kalenin üstüne çıkmak için birçok yerlerde taş merdivenler vardır. Her burcun üstüne bir savaş yeri yapılmıştır. Bu şehrin dört yanında dünyanın dört cihetine açılmış dört kapısı vardır, kapıların hiçbirinde tahta yoktur, hepsi demirdendir. Doğudakine Dicle kapısı, batıdakine Rum kapısı, kuzeydekine Ermen kapısı, güneydekine Teli kapısı derler. Bu surun dışında bir sur daha vardır, o da aynı taştan yapılmıştır, yüksekliği on arşındır. Bütün kale bedenlerinin üstünde mazgallar var. Mazgalın içinde tamamıyla silahlı bir adamın geçebileceği, durabileceği, kolayca savaşılabileceği bir geçit yapılmıştır. Bu dış kalenin de iç kalenin kapılarına karşı demir kapıları vardır. İlk kale kapısından girildi mi ikinci kalenin kapısına varabilmek için bir müddet iki kale arasındaki aralıktan geçmek gerekir. Bu yolun genişliği on beş arşındır. Şehrin ortasında bir kaynak vardır ki sert taştan çıkar, beş değirmen çevirecek kadar ve çok güzel bir sudur, kimsecikler nerden geldiğini bilmez. Şehirde ağaçlar, bahçeler, hep o suyla sulanır. O şehrin beyi ve hâkimi, adı geçen Nasr - üd Deolenin oğludur. Ben, dünyanın dört bucağında, Arap, Acem, Hind ve Türk memleketlerinde birçok şehirler ve kaleler gördüm, fakat yeryüzünde hiçbir ülkede Amid şehrinin kalesine benzer bir kale ne gördüm, ne de başka bir yerde bunun gibi bir kale gördüm diyeni duydum. Ulu Camii de bu kara taşla yapılmıştır. Öyle bir mükemmel yapıdır ki ondan daha düzgün, ondan daha sağlam yapılmasına imkân yoktur. Caminin içinde iki yüz küsur¹⁰ taş direk vardır. Her direk yekpare taştandır. Direklerin üstüne, hepsi taştan olmak üzere kemerler yapılmıştır. Kemerlerin üstünde de öbür direklerden kısa direkler, o büyük kemerlerin üstünde yine bir sıra küçük kemerler vardır. Bu mescidin bütün damları kubbelerle örtülmüş, her tarafı oyma işleriyle, nakışlarla süslenmiş, boyanmıştır. Mescidin ortasında büyük bir taş vardır, o taşın üstüne bir adam boyu yüksekliğinde, çevresi iki arşın gelen pek büyük yuvarlak taş bir havuz konmuştur. Havuzun ortasında pirinç bir lüle vardır ki oradaki fıskiyyeden berrak su fışkırır, o suyun nerden gelip nereye aktığı görünmez. Öyle büyük, öyle güzel bir aptesane yapılmıştır ki ondan daha iyisi olamaz. Yalnız binaların yapıldığı taşların hepsi karadır, Meyyâfârkîyn'in taşları ise beyazdır. Mescidin yakınlarında pek özenilerek taştan yapılmış bir kilise var. Kilisenin zemini nakışlı mermerle döşenmiştir. Bu kilisede Hıristiyanların ibadet ettikleri kubbeli bir yerde kafesvari bir demir kapı gördüm ki, eşini hiçbir yerde görmedim” şeklinde Amid (Diyarbakır) hakkında bilgi vermiştir.

Seyyah Amid Kalesi'nin özelliklerini anlatınca kale karşısındaki hayranlığını gizleyememiştir. Kalenin uzunluğu ve eni hakkında bilgi vermiş ayrıca sur duvarlarının en ve yüksekliği hakkında bilgi vermiştir (Foto:6-7). Kalenin iç ve dış kale olmak üzere iki kaleden oluştuğunu (Foto:8), kalede bazalt taşı kullanıldığını, bu taşların çok büyük ve ağır olduğunu, harç kullanılmadan bu taşların üst üste konularak sur yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca surun mazgallarının ve burçlarının özellikleri hakkında bilgi vermiş ve bu kalenin üzerine çıkmak için şehir tarafından yapılan birçok taş merdiven olduğunu ifade etmiştir (Foto:9). Kalenin şehrin dört tarafında dünyaya açılan dört kapısı olduğunu ve bu kapıların Dicle, Rum, Ermen ve Teli kapı olduğunu bu kapıların kanatlarının tamamen demirden yapıldığını dile getirmiştir (Foto:10). Şehrin içinde bir kaynak su bulunduğunu, bu kaynak suyun beş değirmeni çevirecek güçte olduğunu, bu suyla bağ ve bahçelerin sulandığını yazmaktadır.

Dönemin Amid yöneticisi hakkında bilgi veren Nasır-ı Hüsrev aynı zamanda şehrin Ulu Camisi hakkında da bilgi vermiştir. Ulu Camisi'nin bazalt taştan yapıldığını bu taşların çok sağlam olduğunu (Foto:11), caminin iç mekânında birçok taş ayak ve iki katlı kemer uygulaması olduğunu (Foto:12), iç mekânın nakışlarla süslendiğini belirtmektedir. Caminin içinde bir taş havuz olduğunu ve bu havuzun ortasında bir fıskiyyenin bulunduğunu ifade etmektedir. Caminin çok büyük bir abdesthanesi olduğunu belirtmiştir. Hüsrev'in tarif ettiği Ulu Camii özellikleri havuz dışında caminin bugünkü haliyle benzeşmektedir.

Ulu Camii'nin yakınlarında taştan yapılmış bir kilise olduğunu, bu kilisenin zemininin nakışlı mermerle döşendiğini, bu kilisede Hıristiyanların ibadet ettikleri kubbeli bir yerde kafesvari bir demir kapı gördüğünün ve bu kapının eşini hiçbir yerde görmediğini ifade etmektedir. Hüsrev'in tarif ettiği bu kilise günümüze ulaşmamıştır. Yalnız kilisenin nakışlı zemin mermerlerinin bir kısmı Ulu Camii'nin yapılan son onarımında caminin doğu cephe duvarının önünde ortaya çıkmıştır.

Seyyah; Amid'den Harran'a gitmek için iki yol bulunduğunu, bu yollardan bir tanesinde hiçbir köy, kent olmadığını ve bu yolun kırk fersah olduğunu, diğer yolun yeşillik ve ağaçlık olduğunu ve bu yolda birçok köy bulunduğunu ve bu köylülerin çoğunun Hıristiyan olduğunu bu yolun altmış fersah

¹⁰ Nasır-ı Hüsrev'in Sefername'sinde Ulu Camii'nin içinde iki yüz kusur taş direk olduğu belirtilmiştir. Günümüzde Ulu Camii'nin içinde 20 taş direk (ayak) bulunmaktadır. İki yüz kusur taş direk sayısı muhtemelen çeviri hatasından kaynaklanmaktadır.

olduğunu belirtmektedir. Kervanla bu ikinci yoldan geçtiğini, bu yolun geçtiği yerin dümdüz bir ova olduğunu ama bu ovanın çok taşlıklı olduğunu, hayvanların taşsız bir yere adım atmasına imkân olmadığını belirtmiştir.

Fars aylarından Azer ayının ikisine tesadüf eden dört yüz otuz sekiz yılı Cemadelâhırasının yirmi beşinci Cuma günü Harran'a vardığını, Nevruz'da Horasan'ın havası nasılsa o vakit oranın havasının da öyle olduğunu ifade etmiştir.

Harran'dan hareket edip Karavul denen bir şehre ulaştığını, cömert bir yiğidin kendilerini konakladığını, evine girince yanına bir bedevi Arab geldiğini, bu Arab'ın aşağı yukarı altmış yaşında olduğunu belirtmektedir. O Arab'ın kendisine bana Kuran öğret dediğini, ona "Kul aûzu bi Rabb-in Nâs"ı öğretmeye çalıştığını, kendisiyle beraber okurken kendisi "Minel cinneti vennâs" deyince "Eraeyten nâs" da diyeyim mi? dediğini, kendisinin bu sure, bu kadardır dediğini, sonra Arab olan kişinin "Nakkaletel hatab suresi hangisi?" dediğini, o kişinin Tebbet suresinde *Nakkaletel hatab değil*, "Hammâlet-el hatab" dendiğini bilmediğini ifade etmektedir. O gece ne kadar çalıştıysa da o kişiye bir faydası olmadığını, altmış yaşında bir Arab'a "Kul aûzu" suresini öğretmediğini anlatmaktadır.

Nasır-ı Hüsrev dört yüz otuz sekiz yılı Recep ayının ikinci günü Seruc'a (Suruç'a) vardığını, ikinci günü Fırat'tan geçerek Menbic'e vardığını, burasının Şam ülkesi şehirlerinin ilki olduğunu ve Menbic'e vardıklarında eski aylardan Behmen ayının ilk günü olduğunu belirtmektedir.

Sonuç

Nasır-ı Hüsrev H.438/M.1046 yılının Cemaziyevvelin on ikinci günü Anadolu topraklarına bugünkü İran devletinin sınırlarında giriş yapmıştır. Anadolu'da ilk ayak bastığı yer Bargiri, Van'ın bugünkü Muradiye ilçesidir. Güzergah olarak tarihi İpek Yolu olan Tebriz -Amid yolu ile Amid - Halep güzergahını takip etmiştir. Bazen Van, Vestan'da olduğu gibi güzergâhın dışına da çıkmıştır. Nasır-ı Hüsrev Bargiri'den sonra Van, Vestan, Ahlat, Bitlis, Kır-Unzur, Veysel Karani, Erzen, Meyyafarkin, Amid, Haran, Karavul ve Seruc şehirlerini ziyaret ederek, Seruc, bugünkü Şanlı Urfa ilinin, Suruç ilçesinden H.438/M.1046 yılının Recep ayının ikinci gününde Anadolu topraklarını terk ederek bugünkü Suriye devletinin topraklarında kalan Menbic'e geçmiştir. Hüsrev dört ay Anadolu'nun topraklarında kalmıştır. Nasır-ı Hüsrev'in ziyaret ettiği yerleşim yerlerinden Van, Bitlis, Amid (Diyarbakır) günümüzde il statüsündedir. Bargiri (Van'ın Muradiye ilçesi), Vestan (Van'ın Gevaş ilçesi), Ahlat (Bitlis'in ilçesi), Meyyâfarkin (Diyarbakır'ın Silvan ilçesi), Seruc (Şanlı Urfa'nın Suruç ilçesi), Harran (Şanlı Urfa'nın Harran ilçesi) günümüzde ilçe statüsündedir. Üveys-i Kareni (Veysel Karani) günümüzde Siirt ilinin Baykan ilçesinin beldesidir. Erzen şehri günümüzde Siirt ilinin Kurtalan ilçesinin Yunuslar Köyü sınırlarında yer almakta olup metruktür ve tahrip olmuştur. Kır-Unzur günümüzde Bitlis iline bağlı metruk bir yerleşim yeridir. Kale ve han kalıntıları mevcuttur. Karavul yerleşmesinin neresi olduğu tespit edilmemiştir. Seyyah Anadolu'daki bu yerleşim yerlerini anlatırken bu yerleşim yerlerinin fiziksel özellikleri, yöneticileri, hangi devlete bağlı oldukları, orada yaşayan insanlar ve bu insanların konuştukları dil ve inançları hakkında bilgi vermiştir. Seyyah aynı zamanda o şehirlerin diğer şehirlere olan uzaklıkları, ölçü birimleri ve nesile meşhur olduğunu belirtmiştir. Meyyafarkin ve Amid'de olduğu gibi şehrin önemli kültür varlıkları olan surlar, camiler, hanlar, hamamlar hakkında da bilgi vermiştir.

Nasır-ı Hüsrev'in H.438/M.1046 yılında bu Anadolu şehirleri hakkında verdiği bilgiler, bu şehirlerin o dönemdeki siyasi yapısı, kültürel yapısı, sosyo ekonomik durumu hakkında bizleri aydınlatması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Boran, Ali (2009). *Baykan'daki Osmanlı Dönemi Eserleri*. Ankara: Siirt Valiliği Yayınları
- Çevik, Adnan (2002). *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- İbn'ül Ezrak (1990). *Mervani Kürtleri Tarihi*, (Çev. M. Emin Bozarıslan). İstanbul: Koral Yayınları.
- Kılıç, Orhan (1997). *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van: Van Belediyesi Yayınları
- Nasır-ı Hüsrev, *Sefername* (Çev:Abdülvehap Tarzi), İstanbul, 1950.
- Ripper, Thomas (2012). *Diyarbakir Mervanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, (Çev: Bahar Şahin Fırat). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Devlet arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Foto:1- El- Aman Hanı (Zekai Erdal'dan)

Foto:2- Üveys-i Kareni Mescidi ve Türbesi (Ali Boran'dan)

Foto:3- Erzen Şehri Kalıntıları (Ali Boran' dan)

Foto:4- Meyyâfârkîn Kalesi ve Burcu (İrfan Yıldız' dan)

Foto:5- Meyyâfârkîn Kalesi Kapısı (İrfan Yıldız'dan).

Foto:6- Amid Kalesi Surları (Büyük Şehir Belediyesi Arşivinden)

Foto:7- Amid Kalesi Surları (Büyük Şehir Belediyesi Arşivinden)

Foto:8- Amid Kalesi'nin Dış Surları (İrfan Yıldız'dan)

Foto:9- Amid Kalesi'ne ıkışı Saęlayan Merdivenler (İrfan Yıldız'dan)

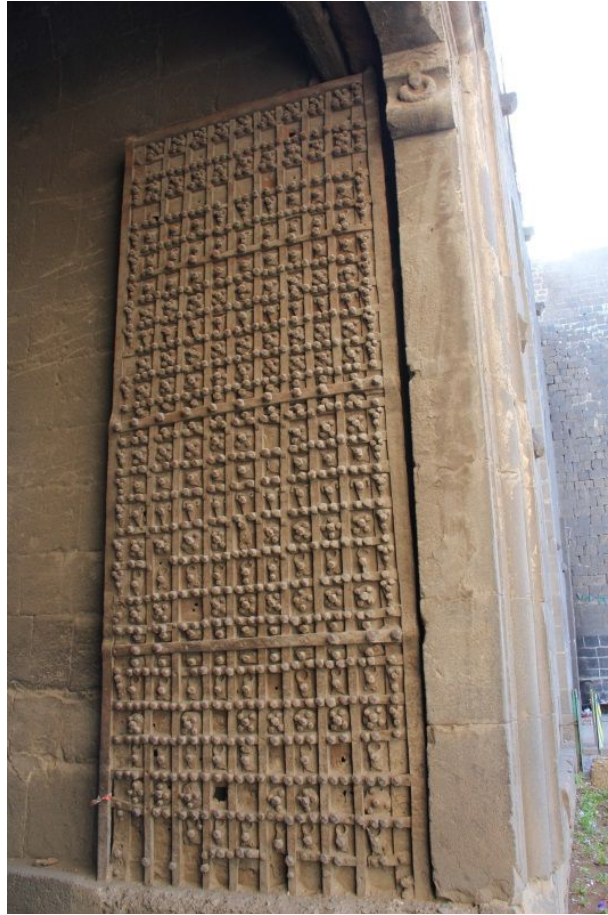

Foto:10- Amid Kalesi'nin Demir Kapı Kanatlarından Teli Kapının Demir Kanadı (İrfan Yıldız'dan)

Foto:11- Amid Ulu Camii (İnternet Sitesinden)

Foto:12- Ulu Camii'nin İç Mekanı İki Katlı Kemer Uygulaması (İrfan Yıldız'dan)